

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.48

І. М. Жаровська

Національний університет “Львівська політехніка”

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ У СФЕРУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

© Жаровська І. М., 2015

Розглянуто правові аспекти прав військовополонених. Закцентовано увагу на міжнародних стандартах у сфері поводження з цією категорією осіб. Визначено суб'єктів, які мають право на отримання статусу військовополонених. Вказано на необхідність удосконалення відповідальності за порушення прав військовополонених.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, комбатанти, військовополонені, права людини, збройний конфлікт.

И. М. Жаровская

ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ У СФЕРУ ПРАВ ВОЕННОПЛЕННЫХ

Рассмотрено правовые аспекты прав военнопленных. Акцентируется внимание на международных стандартах в сфере обращения с этой категорией лиц. Определены субъекты, имеющие право на получение статуса военнопленных. Указывается на необходимость усовершенствования ответственности за нарушение прав военнопленных.

Ключевые слова: международное гуманитарное право, комбатанты, военнопленные, права человека, вооруженный конфликт.

I. M. Zarowska

IMPLEMENTATION ISSUES OF INTERNATIONAL STANDARDS IN HUMAN POWs

The article examines the legal aspects of the rights of prisoners of war. The attention to international standards in the treatment of this category of persons. Defined entities are entitled to POW status. Highlights the need to improve accountability for violations of human prisoners.

Key words: international humanitarian law, combatants, prisoners of war, human rights, armed conflict.

Постановка проблеми. Проблема гуманізму та “людиноцентризму” особливо актуалізується в період збройних конфліктів. У звіті управління ООН з координації гуманітарних питань визначено, що в результаті конфлікту на сході України із середини квітня минулого року по 27 березня 2015 року загинуло щонайменше 6083 особи і 15 397 були поранені [1]. Кількість осіб, що знаходяться в полоні сьогодні, є невизначеною, за різними даними від 400 до 1200 осіб. Актуалізується тема дослідження статусу військовополонених у зв'язку з “гібридною” війною, що відбувається на сході України.

Мета роботи – дослідити проблеми впровадження міжнародних стандартів у сфері прав військовополонених у практичні реалії сьогодення.

Стан дослідження. У широкому аспекті статус військовополонених досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: А. Б. Амелін, В. В. Альошин, І. Л. Арцибасов, С. Л. Єгоров, А. Г. Григор'єв, Е. Волох, В. І. Лісовський, В. Ю. Калугін, А. М. Хайтем Ахмед, Ф. І. Кожевников, Л. Д. Тимченко, А. І. Полторака, Л. І. Савинський, Г. М. Мелков, О. І. Тіунов, Ф. Кальсховен, В. М. Репецький та ін.

На жаль, ще донедавна норми міжнародного гуманітарного права були, як такі, що “регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права з приводу захисту прав людини і основних свобод як у мирний час, так і під час збройних конфліктів” [2, с. 203], для українських правників мали науково-інформаційний, а не практичний характер, проте сьогодні ситуація дкорінно змінилася. Незважаючи на те, що норми щодо військовополонених уже існують майже півстоліття, багато практичних питань все ж таки залишаються.

Виклад основних положень. За увесь час існування людства міжнародне співтовариство розробило та погодило норми міжнародного гуманітарного права і сформувало основні принципи ведення війни. Один з найістотніших серед них – це принцип захисту жертв війни, що виражається у забезпеченні воюючими сторонами правового захисту жертвам війни: пораненим, хворим, особам, що потерпіли аварію корабля, військовополоненим, цивільному населенню, тобто надання їм такого статусу, який гарантував би гуманне ставлення до них та унеможливував би насильство, знущання, приниження гідності.

Тут потрібно погодитись з М. Грушком, який каже, що завданням міжнародного гуманітарного права є захист та полегшення долі жертв війни, до яких належать як комбатанти, так і мирне населення. Щодо комбатантів, то міжнародне гуманітарне право захищає як безпосередніх учасників збройних конфліктів, так і осіб, які припинили брати участь у них, – військовополонених. Захист військовополонених в умовах збройних конфліктів є однією зі сфер регулювання міжнародного гуманітарного права [3, с. 122].

Про необхідність захисту цієї категорії осіб говорять й історичні джерела. Наприклад, епос “Махабхарата” (2-га пол. II ст. до н. е.) набагато обігнав свій час: воїнам заборонялося вбивати ворогів, що втратили силу, і тих, хто здається у полон. Після видужання поранених військовополонених їх пропонувалося відправляти на батьківщину. Деякі правила цього епосу нагадують правила Гаазького положення 1907 р. про закони та звичаї війни. Дозволялися не усі види і прийоми війни: поряд із запаленими стрілами була заборонена зазубрена або отруєна зброя. Існували правила реквізиції власності ворога та правила поведінки з військовополоненими, не можна було оголошувати війну без пощади.

Сучасне міжнародне право містить багато актів, що регулюють поведінку з військовополоненими.

Насамперед дослідимо суб'єкт, що може бути визнаний особою зі статусом військовополоненого. У ст. 44 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р. [4] поняття військовополонений визначено лаконічно: будь-який комбатант, що потрапляє під владу супротивної сторони, є військовополоненим. Водночас про цю категорію учасників збройних конфліктів докладно йдеться у Женевській конвенції про поведінку з військовополоненими 1949 р. [5]. Зокрема, у ст. 4 Конвенції зазначено, що військовополоненими є особи, які потрапили під владу ворога і належать до однієї з таких категорій: весь особовий склад збройних сил сторони, яка перебуває у конфлікті; особовий склад добровольчих загонів та інших ополчень, включаючи особовий склад організованих Рухів Опору, якщо вони відповідають нижченаведеним умовам: а) мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих; б) мають певний розпізнавальний знак, що його чітко видно здалека; в) відкрито носять зброю; г) дотримуються у своїх діях законів і звичаїв війни; особовий склад регулярних збройних сил, що вважає себе підпорядкованим урядові або владі, не визнаних державою, яка тримає їх у полоні; особи, які йдуть за збройними силами, але не

входять до їх складу безпосередньо (постачальники, військові кореспонденти тощо); члени екіпажів суден торговельного флоту, екіпажів цивільної авіації сторін; населення неокупованої території, яке під час наближення ворога стихійно, з власної ініціативи, стає до зброї.

Конвенція прирівнює до військовополонених за ознакою поводження з ними таких осіб:

- інтернованих на розсуд окупаційної держави осіб, які належать або належали до збройних сил окупованої країни;
- осіб, які підлягають інтернуванню, відповідно до міжнародного права і до дипломатичної і консульської практики і договорів.

Певні дискусії точилися з приводу того, чи вважати комбатантами членів національно-визвольних рухів. Згодом у резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3103 (XXVIII) від 12 грудня 1973 р. “Основні принципи правового режиму комбатантів, що борються проти колоніалізму та іноземного панування і расистських режимів” [6] говориться, що на цю категорію комбатантів “має бути поширений правовий режим, передбачений для комбатантів у Женевських конвенціях 1949 р. та в інших міжнародних документах” [13]. Отож, право отримати статус військовополоненого мають не тільки особовий склад військової сторони, але й добровольчі загони, які прямо не підпорядковані уряду. Цей факт необхідно враховувати у сьогоденній ситуації, зокрема, за правової проблеми існування з нечітким, неврегульованим статусом добровольчого українського корпусу “Правого сектору”, хоча з погляду міжнародного права бійці цього загону мають право розраховувати на статус військовополонених.

Додатковий протокол I встановлює, що статус військовополонених не поширюється на багато категорій осіб. Так, не користуються “сприятливим поводженням відповідно до конвенцій або відповідно до дійсного Протоколу” згідно зі ст. 46 особи зі складу збройних сил сторони, що беруть участь у конфлікті, що потрапляють у владу противної сторони у той час, коли вони займаються шпигунством. Не мають права на статус військовополоненого найманці (ст. 47 ДП I). Але і у цих випадках цим особам надаються гарантії, викладені в ст. 75 Додаткового протоколу I.

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими застерігає, що медико-санітарний склад і духовний персонал, затримані державою, яка тримає їх в полоні, з метою надання допомоги військовополоненим, не повинні вважатися військовополоненими. Отож, міжнародний стандарт вказує, що суб’єктами зі статусом військовополоненого можуть мати виключно комбатанти.

Часовими межами статусу військовополонених є момент, коли особи потраплять під владу ворога, і аж до їх остаточного визволення і репатріації.

Вагомим міжнародним стандартом у сфері військовополонених є те, що вони перебувають під владою ворожої держави, але не окремих осіб або військових частин, що захопили їх у полон. Незалежно від відповідальності, що може бути покладена на окремих осіб, саме держава, яка тримає в полоні, відповідає за поводження з військовополоненими. Військовополонені звільняються і репатріюються відразу ж після припинення воєнних дій.

Статистика Другої світової війни така: на території України було знищено близько 1 571 тис. військовополонених. Крім того, на території Білорусії знищено 800 тис. радянських військовополонених, у Литві, Латвії та Естонії – понад 400 тис., у Польщі – понад мільйон. Були ще табори і у Німеччині, Австрії, Франції та в інших країнах, де залишилися могили наших співвітчизників.

Своєю чергою, німецька влада створила шість концтаборів і таборів знищення, 40 їхніх філіалів, 19 транспортних і переселенських таборів, 64 гетто і в’язниць, п’ять таборів для військовополонених (офлаги, шталаги, дулаги, робочі загони), усього 659 пунктів примусу, тортур і невідомої смерті [7].

Існують міжнародні стандарти, щодо прав військовополонених. Відмітимо основні серед них:

1. Заборона катування та правила допиту. Кожен військовополонений під час його допиту зобов’язаний повідомити тільки свої прізвище, ім’я і звання, дату народження і особистий номер або, за відсутності такого, іншу рівноцінну інформацію. Військовополоненому видається посвідчення особи, яке він зобов’язаний пред’явити за будь-якої вимоги, але воно не підлягає

конфіскації. Історичні дані свідчать про зовсім інше. Одним зі способів зламати дух ув'язненого та зруйнувати його особистий моральний самозахист було знищення його людської індивідуальності шляхом заміни імені на порядковий номер. В усіх таборах ув'язненим привласнювався номер, що прикріплювався спереду і на спині на арештантському одязі, а в Освенцімі і його відділеннях номер татуювався на лівій руці ув'язненого.

Жодні фізичні або моральні катування чи якийсь інший засіб примусу не можуть застосовуватися до військовополонених для одержання від них відомостей. Військовополоненим, які відмовляться відповідати, не можна погрожувати, ображати їх, переслідувати або обмежувати в правах. Допит військовополонених повинен проводитися мовою, зрозумілою для них. Законодавство не визначає способи отримання інформації про військовополоненого.

2. Право власності. Усі речі і предмети особистого користування, за винятком зброї, коней, військового спорядження та військових документів, залишаються у володінні військовополонених, так само, як металеві каски, протигази і подібні предмети, видані їм для їхнього особистого захисту. У них залишаються також речі і предмети, що необхідні для їхнього одягу і харчування, навіть у тому випадку, якщо ці речі і предмети належать до офіційного військового спорядження. Знаки державної належності, знаки відмінності і предмети, що мають переважно суб'єктивну цінність, не можуть бути конфісковані у військовополоненого.

Грошові суми, що є у військовополонених, можуть бути відібрані у них тільки за розпорядженням офіцера і тільки після того, як у спеціальному реєстрі будуть зазначені розміри цих сум і дані про їхніх власників, та останнім буде видана розписка, на якій будуть розбірливо написані ім'я, звання і військова частина особи, що видала цю розписку.

3. Право на гідні умови життя, належне харчування та житло, медичне забезпечення.

Інтерновані військовополонені можуть бути розміщені тільки у приміщеннях, що перебувають на суші і надають повні гарантії щодо гігієни і збереження здоров'я. Удень табори для військовополонених, коли це уможлиблюють умови військового характеру, мають бути позначені літерами "PW" або "PG", розташованими так, щоб їх чітко було видно з повітря.

Приміщення, призначені військовополоненим для індивідуального або колективного користування, мають бути повністю захищені від вологості, достатньо опалюватися і освітлюватися, особливо у проміжок часу між настанням темряви і годиною увімкненого світла. Повинні бути передбачені усі протипожежні заходи. У тих таборах, де поряд із чоловіками перебувають військовополонені жінки, для них повинні бути забезпечені окремі приміщення для сну.

Основний добовий раціон харчування має бути достатнім за кількістю, якістю і розмаїтістю для того, щоб підтримувати задовільний стан здоров'я військовополонених і не допускати втрати ваги або хвороб, що спричиняється недостатністю харчування. Військовополоненим повинна доставлятися питна вода у достатній кількості. Паління тютюну повинно бути дозволене. Одяг, білизна і взуття видають військовополоненим у достатній кількості, з врахуванням кліматичних умов місцевості, у якій перебувають військовополонені. Регулярна заміна і ремонт цих предметів забезпечуються державою, яка їх утримує.

Держава, що утримує військовополонених, зобов'язана дотримувати усі заходи гігієни, необхідні для забезпечення чистоти і сприятливого для здоров'я стану таборів і для запобігання виникненню епідемій. В усіх таборах, де є жінки-військовополонені, мають надаватися окремі санітарні умови.

Кожен табір повинен мати відповідний лазарет. У разі потреби улаштовуються ізолятори для заразних і душевнохворих. Військовополонені, що страждають на важку недугу, або стан здоров'я яких вимагає спеціального лікування, хірургічного втручання і госпіталізації, повинні бути прийняті у будь-яку прийнятну військову або цивільну медичну установу, навіть якщо їхня репатріація очікується у близькому майбутньому. Особливі умови створюються для догляду за інвалідами, зокрема незрячими.

Медичні огляди військовополонених проводяться не рідше одного разу на місяць. Під час них треба перевіряти і зазначати вагу кожного військовополоненого. Метою оглядів є перевірка загального стану здоров'я, харчування і чистоти військовополонених, а також виявлення заразних хвороб (особливо туберкульозу, малярії і венеричних хвороб).

4. Право на сповідання релігії.

Військовополоненим надається повна свобода для виконання обрядів релігії, включаючи відвідування богослужінь, за умови дотримання ними дисциплінарного порядку, введеного військовою владою. Для релігійних служб мають відводитися належні приміщення.

5. Право на належні умови праці та право на відпочинок.

Держава, яка утримує військовополонених, може використовувати працездатних осіб як робочу силу із урахуванням їх віку, статі, звання, а також фізичних здатностей, зокрема для того, щоб підтримувати їх у належному фізичному і моральному стані. Від військовополонених унтер-офіцерів можна вимагати тільки здійснення нагляду за військовополоненими. Їх не можна у жодному разі змушувати до роботи.

Військовополонені можуть бути притягнені у примусовому порядку тільки до виконання тих робіт, що належать до нижчеперелічених категорій: а) сільське господарство; б) видобувні або обробні галузі промисловості, за винятком металургійної, машинобудівної і хімічної промисловості, а також до громадських робіт і будівництва, що мають військовий характер; в) роботи на транспорті або вантажно-розвантажувальні роботи; г) торговельна діяльність, мистецтво і ремесло; д) роботи з домашнього господарства; ж) комунальні послуги, що не мають військового характеру або призначення.

Тривалість робочого дня військовополонених, включаючи час, необхідний для дороги на роботу і назад, не повинен перевищувати тривалості робочого дня, установленого для зайнятих на тій самій роботі цивільних працівників цього району. Військовополоненим повинен надаватися відпочинок усередині робочого дня принаймні на одну годину. Крім того, військовополоненим додатково надається безперервний 24-годинний відпочинок один раз на тиждень, переважно в неділю або в день відпочинку, установлений на їхній батьківщині. Кожному військовополоненому, що проробив рік, надається безперервна восьмиденна відпустка зі збереженням плати.

Держава, що утримує військовополонених, повинна їм усім щомісяця виплачувати аванс, що залежить від військового звання.

6. Право на зв'язок з сімєю, переписку та отримання кореспонденції.

Кожен військовополонений з моменту узяття його у полон або не пізніше як через тиждень після його прибуття у табір, навіть якщо це транзитний табір, повинен одержати можливість надіслати безпосередньо своїй родині, а також Центральному Агентству у справах військовополонених поштову картку, з повідомленням про узяття у полон, про стан свого здоров'я із вказівкою своєї адреси. Військовополоненим повинно бути дозволено як відправляти, так і одержувати листи і поштові картки. Якщо держава, яка утримує полонених, вважає за необхідне обмежити цю кореспонденцію, повинна дозволяти відправлення принаймні двох листів і чотирьох карток на місяць.

Військовополоненим має бути дозволено одержувати поштою індивідуальні або колективні посилки, зокрема, продукти харчування, одяг, медикаменти та інші предмети.

7. Право на справедливий суд.

Якщо у законах, статутах або наказах держави, яка тримає полонених у полоні, оголошуються злочинними дії, вчинені військовополоненими, але ті самі дії не спричиняють покарання, якщо вони зроблені особами, що належать до складу збройних сил держави, яка тримає їх в полоні, то у такому випадку на військовополонених будуть накладені лише дисциплінарні стягнення.

Науковці вважають, що основний принцип призначення покарань – принцип помилості. Не менш важливими у поводженні з військовополоненими є принцип здійснення судочинства тільки судами. Тільки військові суди можуть судити військовополоненого, однак держава, яка тримає людей у полоні, може надати спеціальне право цивільним судам судити цих осіб. Підсудному повинні бути забезпечені елементарні гарантії на захист.

Забороняються колективні покарання за індивідуальні провини, тілесні покарання будь-якого виду. Держава, яка тримає в полоні військовополонених, не може позбавити жодного з них його звання або можливості носити знаки розпізнавання.

На військовополонених можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: 1) штраф у розмірі не більше як 50 % від авансу в рахунок грошового постачання і плати за роботу, що належать військовополоненим на термін, що не перевищує 30 днів; 2) позбавлення пільг; 3) арешт. Тривалість одного покарання не повинна перевищувати 30 днів.

Військовополонені, які після невдалої втечі, знову потрапили у полон, не піддаються жодному покаранню за втечу. Військовополонений, що намагається втекти або спійманий до вдалого завершення втечі, підлягає за цю провину тільки дисциплінарним стягненням, навіть у разі рецидиву.

Звернемо увагу, що ми дослідили тільки основні права військовополонених і цей перелік може бути продовжений.

Висновок. Проблемою міжнародного гуманітарного права є його декларативність. “Сьогодні механізми контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права, зокрема щодо визначення статусу полонених і поводження з ними, є недостатньо ефективними. Держави звертаються до положень міжнародного гуманітарного права лише тоді, коли їм це вигідно” [8, с. 385–386].

Міжнародне право загалом і міжнародне гуманітарне право зокрема не можуть допускати “подвійних” стандартів. Тому перспективою майбутніх наукових досліджень повинні бути не тільки статус військовополонених, але й відповідальність за недотримання норм поводження з військовополоненими. Безумовно, право на життя – це те право, яке не може бути обмежене навіть в умовах війни, тому правове регулювання міжнародних стандартів потребує удосконалення, насамперед з погляду його реального практичного втілення.

1. *Звіт управління ООН з координації гуманітарних питань.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/OCHA%20Ukraine%20Situation%20Report%20number%2033.pdf>/ 2. *Сірант М. М. міжнародне публічне право: схеми та дефініції.* – Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2013. – 216 с. 3. *Грушко М. В. Особливості несамовиконуваних та самовиконуваних норм щодо захисту військовополонених / М. В. Грушко // Бюлетень Міністерства юстиції України.* – 2013. – № 5. – С. 122–128. 4. *Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру (Протокол I): Міжнародний документ від 8 червня 1977 р.* – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>: Документ 995.911. 5. *Конвенція об обрацении с военнопленными: Международный документ от 12 августа 1949 г.* – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. Документ 995.153. 6. *Основні принципи правового режиму комбатантів, що борються проти колоніалізму та іноземного панування і расистських режимів : резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3103 (XXVIII) від 12 груд. 1973 р.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/284/77/IMG/NR028477.pdf?OpenElement>. 7. *Жаровська І. М. Міжнародне гуманітарне право: навч. посіб. / І. М. Жаровська.* – К.: Атіка, 2010. – 280 с. 8. *Грушко М. В. Поняття “військовополонений” в міжнародному гуманітарному праві / М. В. Грушко // Актуальні проблеми держави і права.* – 2010. – Вип. 52. – С. 377–387.